

УДК 316.482 : 37.01 (477)

СИСТЕМА ЦІННОСТЕЙ І ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК ВИСОКОМОРАЛЬНИЙ СУСПІЛЬНИЙ ВЗІРЕЦЬ У ПРОТИДІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

Рабійчук Сергій Олександрович
м.Хмельницький

У статті здійснюється аналіз закордонних і вітчизняних досліджень щодо становлення і розвитку проблеми цінностей і ціннісних орієнтацій. З'ясовано пріоритетне значення цінностей і ціннісних орієнтацій в житті як конкретної людини, так і суспільства в цілому, їх місце як високоморальної системи, що ефективно протидіє соціальним конфліктам.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, особистість, соціум, соціальні конфлікти.

Постановка проблеми. Загальнонаукові засади дослідження цінностей і ціннісних орієнтацій знаходять своє відображення у філософських та загальнометодологічних концепціях, в яких цінності трактуються в руслі проблем світогляду, основної мети життєдіяльності. Цінності характеризують об'єкти і доповнюють позитивне або негативне значення в життя конкретної людини чи, суспільства в цілому [4, с.13-17]. Моральний ціннісний взаємозв'язок розкривається як результат включення певного об'єкта у сферу інтересів людини та життєдіяльності.

Конфліктологія (від лат. Conflictus – зіткнення, зіткнення протилежних інтересів, поглядів; серйозна суперечність, гостра суперечка і грец. Logos - вчення) - наука про конфлікти. Ці конфлікти виникають: 1) всередині суб'єктів між різними психічними станами (потребами, інтересами,

нормами, цінностями), 2) між різними людьми з однаковими або різними психічними станами, 3) між соціальними суб'єктами: соціальними спільнотами (виробничими, економічними тощо), соціальними інститутами (сім'я, школа, транспорт та ін.), соціальними організаціями (держава, політичні партії, профспілки тощо), націями, країнами, цивілізаціями тощо.

Життя людей і суспільства являє нескінченний ланцюг конфліктів, що супроводжуються психологічними стресами, значним збитком - матеріальним, культурним, людським. Саме в даному аспекті набуває актуальності місце цінностей і ціннісних орієнтацій в протидії та подоланні соціальних конфліктів.

Соціальний конфлікт з точки зору суб'єктно-діяльнісного підходу - це процес реалізації потреб та інтересів соціального суб'єкта і одночасно процес самоствердження і самовизначення його в певному соціальному середовищі, що має конкретно-історичний характер.

У цьому плані соціальний конфлікт являє собою протиставлення соціальних суб'єктів з різними системами ціннісних орієнтацій у процесі реалізації своїх інтересів і самоствердження в соціальному середовищі.

Мета статті полягає в дослідженні проблеми цінностей і ціннісних орієнтацій у працях вітчизняних та зарубіжних науковців в історичному і сучасному аспекті, як високомо-

рального суспільного взірця у протидії соціальних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В.Віденко у своїй роботі зазначає, що першими спробували науково осмислити поняття «цінність» Л.Сенека та М.Аврелій. Ціннісне бачення світу та його процесів визначене вимогами та пропозиціями до оточуючого світу, кінцевим результатом виступає об'єктивна реальність поряд з якою починає існувати явище ціннісного її сприйняття [2, с.152-154].

На думку давньогрецького філософа Платона, існує лише один інтегративний чітко визначений ціннісний початок, який диференціюється на такі критерії, як істину, красу, добро, підсумком є благо.

Розробляючи теорію «практичного розуму» І. Кант обґрунтував окрему галузь філософії – теорію цінностей, яка набула великого значення як сфера морально-етичної можливості цілковитого існування та активної діяльності особистості в соціумі.

Для визначення позитивної та необхідної якості особистісного духовного буття поняття «цінність» використав в своїх працях Г. Рікерт, який стверджував, що головні основи цінності слід шукати у людській свідомості.

Обґрунтування теорії цінностей знайшло своє подальше відображення у працях Дж. Дьюї, А. Мейнонгома, Р. Пері, які доповнили теорію цінностей і відзначили два різнополярних підходи – перший визнає цінності як продукт свідомості; другий – як об'єктивний феномен.

У свою чергу А. Маслоу відзначав, що першочергова потреба особистості є не чим іншим, як самоактуалізацією, тобто бажанням самовдосконалюватися та самостверджуватися. При цьому виникає потреба в реалізації привілейованих матеріальних цінностей, які притаманні людській природі і за допомогою сили волі особистість «інстинктивно обирає істину, а не несправедливість, добро, а не зло».

Філософія М.Шелера характеризується іншим альтернативним обґрунтуванням сутності цінностей, яке полягає в тому, що вони володіють надособистісним характером кожної людини.

Прояв цінностей відбувається через емоції і почуття забезпечуючи оптимальне існування людини, оскільки «має цінність лише пережите в почуттях».

У екзистенціальній психології В.Франклом розроблена концепція особистості, згідно з якою людина в житті керується прагненням будь-що реалізувати сутність життя. Відповідно до концепції існує три види цінностей, які наповнюють життя людини змістом:

- творчі цінності, що втілюються в творчих вчинках та праці;
- чуттєві цінності, що знаходять втілення у повазі до природи, мистецтва, любові;
- цінності зв'язків, що проявляються у ставленні людини до власної долі, різноманітних життєвих обставин, стосунків між людьми [10, с. 178].

Найбільш важливими В. Франкл вважав цінності зв'язків, обґрунтовуючи свою думку таким чином: «людське існування по своїй суті ніколи не може бути безглудим», тобто зв'язки людини та її стосунки з оточенням обов'язково мають певне значення.

Численні філософські дослідження спрямовані на визначення ролі цінностей у духовному житті особистості та суспільства. Саме тому, особливої актуальності набуває проблема вивчення природи та реалізації цінностей у життєдіяльності конкретних індивідів, а також системи їх відновлення і реалізації.

Сучасні підходи щодо трактування філософських аспектів проблеми цінностей та її методологічні засади досліджено у працях І. Бокачева, В. Брожек, М. Кагана, В. Сержантова, Л. Столовича, В. Толстих, Н. Чавчавадзе та ін. Їх дослідження базуються на трактуванні цінності як вагомого явища дійсності та вагомого орієнтира діяльності.

Згідно з трактуванням В. Тугарінова «цінність є суттю

тих явищ природи та суспільства, що виступають благом життя й культури людей певного суспільства або класу як дійсність або ідеал»; «цінність є реальне та бажане явище (факт або ідеал), а оцінка – ставлення до цього явища» [9, с. 3–5].

Продовжуючи думку, дослідник зазначає: «цінності – це ті явища (чи сторони, властивості явищ) природи й суспільства, що корисні, необхідні людям історично визначеного суспільства або класу в якості дійсності, цілі, ідеалу».

О. Дробницький розкриває цінності через суперечності, які з'являються між реальним, дійсним і бажаним. Саме на цьому, на думку дослідника, базується мотиваційно-ціннісне ставлення кожної окремої людини до існуючих явищ дійсності – «явище цінності виникає в умовах протиріччя... між вже назрілою потребою, яка відкривається в близькому або віддаленому майбутньому, з одного боку, та наявною дійсністю, яка в даний момент ще не дозволяє відразу і цілком розв'язати ці проблеми, з іншого боку».

Вчинки людей впливають на суспільне життя, покращують або підривають засади існуючого ладу, прискорюють або гальмують суспільний прогрес, тому що володіють певною моральною природою. Ціннісні тлумачення людської діяльності мають визначений історичний характер та обов'язковий суспільним життям.

Поведінка людини, форми та спосіб її діяльності залежать від сенсожиттєвих установок, які зумовлені певним культурним середовищем. Алгоритм діяльності та вчинків регулюється культурою, тому що важливо діяти відповідно до її норми, враховуючи моральну суть діяльності і спрямовуючи її на добрі чи погані справи, тощо.

Етика трактує цінності, з одного боку, як моральне явище, привілей особистості, її вчинки, а з іншого боку, як визначені моральні норми та принципи, засіб розмежування поняття добро та зло, щастя та нещастя, ввічливості та нахабство тощо.

Соціологічне трактування цінностей представлено у працях М. Вебера, який увів в соціологію аксіологічні категорії. Під цінностями він розуміє певні установки людини, що відповідають історичним етапам розвитку суспільства, як властиву направленість системи інтересів. Науковець наголошує, що стабільність та прогрес суспільства у значній мірі залежать від поєднання устремління різноманітних соціальних спільнот з провідними суспільними ідеями та цінностями. Ідеї та цінності залежать безпосередньо від способу життя суспільства і направленні на поліпшення морального і матеріального благополуччя соціальних спільнот, суспільства [3, с. 360–361].

Досліджуючи природу цінностей, культурологія приділяє особливу увагу їх аналізу у контексті культурного контакту. Вивчення культури суспільства відбувається на основі історичних та матеріально-технічних цінностей. Тому, культурна цінність трактується як певний абстрактний міст, що забезпечує реверсний потік інформації між об'єктом та суб'єктом.

Дослідження цінностей у вітчизняній психології відбувається в межах загальних психологічних вчень і трактується в якості фундаментальної основи життя людини. В рамках психологічного трактування поняття «цінність» психологи укріплюють такі важливі спільні домінанти:

- цінності існують як соціальний взірць, створений свідомістю людей при цьому вміщує загальнолюдські та конкретно-історичні цінності;
- цінністю можуть бути як матеріально-духовні та культурні надбання людства, так і конкретні вчинки людей;
- суспільні цінності включаються в складову структури особистості у вигляді особистісних цінностей, мотивуючи таким чином поведінку;
- система особистісних цінностей об'єднує духовну культуру суспільства та особистості, соціальне та особистісне буття;
- свідомі особистісні цінності віддзеркалюються у фор-

мі ціннісних орієнтацій і проявляються в ідеалах, інтересах, переконаннях з метою регулювання поведінки людей у соціумі [8, с. 442].

Психологія визначає цінності як:

- усвідомлений сенс (С. Братусь);
- ставлення особистості до соціального оточення (П. Власов, Д. Леонт'єв);
- особистісні інтереси та потреби (П. Ігнатенко, А. Маслоу).

Цінності роблять можливою інтеграцію соціуму та визначають поведінку людини в кожній життєвій ситуації. Вони утворюють фундамент національної культури, духовне поєднання потреб та інтересів людей і соціальних спільнот. Цінності за допомогою потреб та інтересів мотивують діяльність та поведінку індивідів.

У контексті здійснюваного дослідження важливим є визначення поняття «цінність» педагогами. Наприклад, В. Повзун визначає «цінність» як, інтегральний, системотвірний фактор, який забезпечує зв'язок різних елементів в системі життєдіяльності. Цінності, виконуючи цілеспрямовану функцію, тим самим забезпечують напрям розвитку суспільства.

Таким чином, проведений аналіз літературних джерел підтвердив наявність значної кількості поглядів щодо трактування суті цінностей, демонструючи відсутність єдності поглядів та узагальнення в їх трактуванні.

Виклад основного матеріалу. Подібні результати були отримані при здійсненні порівняльного аналізу поняття «ціннісні орієнтації», засвідчивши значну кількість тлумачень дослідниками і різними науковими школами.

У контексті зарубіжної психології проблема ціннісних орієнтацій висвітлена у дослідженнях Е. Шпрангера. На думку дослідника ціннісні орієнтації – це «форма пізнання світу». Тому він створює власну розроблену структурну класифікацію типів людського пізнання світу (ціннісних напрямів) Е. Шпрангер відзначає, що ціннісні орієнтації становлять основу особистості; за допомогою їх людина в повній мірі здатна пізнати світ. Ціннісна орієнтація уособлює духовний початок, результат спільного людського існування, характеризує залучення суб'єкта в різні сфери культури і суспільного буття [11].

Піднімаючи в своїх працях проблему існування людини в світі, Е. Фром пов'язує її з «екзистенціальним протиріччям», тобто порушення вроджених стосунків між людиною та світом, іншою людиною та з самим собою. Дане порушення, на думку дослідника, можливо розв'язати за допомогою почуття любові. Взаємозв'язок людини зі світом ґрунтується на процесах асиміляції та соціалізації; характер прояву цих стосунків визначають ціннісні орієнтації, які в свою чергу, формують спрямування особистості на певні системи ціннісних орієнтацій.

Гуманістична психологія наголошує на існуванні в особистості певного ступеня свободи від оточуючого світу, забезпечується це наявністю ціннісно-змістовних орієнтацій. Наприклад, К. Роджерс розвиває ідею про те, що за допомогою визначених ідей, змістів, цінностей людина в змозі розкрити самого себе та будувати власні стратегії розвитку і самовдосконалення.

Вітчизняні філософи Г. Ділігенський та М. Каган, А. Семашко вивчаючи ціннісні орієнтації та їх місце в житті особистості, підкреслюють, що вони найкраще проявляються в різних формах та рівнях особистості, тобто є взаємодією внутрішнього та соціального, чітким усвідомленням особою своїх дій, вчинків, місця в суспільстві.

Соціологічне трактування ціннісних орієнтацій розкрито у працях І. Кона. Ціннісні орієнтації набувають індивідуальних та соціальних властивостей і активно формуються під дією суспільного виховання. Система сформованих ціннісних орієнтацій носять соціальний й індивідуальний характер, тому що накопичують важливий, окремий та неповторний досвід кожного учасника суспільних відносин [7, с. 23].

У контексті здійснюваного дослідження важливою є думка І. Кона про те, що «система ціннісних орієнтацій не є механічним зліпком ієрархії цінностей та ролей, які існують у суспільній свідомості».

В соціологічному контексті, на думку В. Андрущенка, В. Воловича та М. Горлача, ціннісні орієнтації являють собою налагоджену дієву систему світогляду, моральні принципи та життєву позицію особистості, що віддзеркалює її пріоритетні соціальні інтереси і визначає характер та суть діяльності.

Психологічна наука трактує ціннісні орієнтації, як «важливий компонент світогляду особистості або групової ідеології, що представляє уподобання і прагнення особистості або групи стосовно тих або інших узагальнених людських цінностей (добробут, здоров'я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, праця тощо)».

Детальний аналіз сучасної психологічної літератури щодо проблеми ціннісних орієнтацій дозволив виділити такі основні підходи щодо їх трактування, ціннісні орієнтації визначаються як:

- цілі, вчинки, ідеали, досягнення (Б. Анан'єв);
- вибірковість людської свідомості, уявлень особистості про життя та культуру (В. Алексєєва [5], А. Петровський);
- стимулятор соціального пізнання, процесу визначення важливих цінностей та диференціація важливих об'єктів;
- цілісна система реальних установок (М. Андреева, Г. Асмолов, В. Басін);
- основа функціонування суспільства (Б. Додонов, Н. Наумова, М. Яницький);
- регулятор професійної діяльності (О. Краснорядцева, В. Мальцев, А. Серий);
- частина системи життєвої орієнтації (Т. Резнік, Ю. Резнік);
- компонент свідомості, світогляду особистості (О. Здавomisлов, Б. Мещеряков, В. Ядов).

Проведене нами дослідження дозволило виокремити спільні риси з закордонними гуманістичними традиціями сфери цінностей, які розкривають проблему ціннісних орієнтацій з позиції:

- практичної діяльності та особистісних значень (А. Леонт'єв, С. Рубінштейн);
- комунікативного вміння (К. Альбуханова-Славська, Б. Ломов);
- відносин психологічного характеру (В. Мясіщев).

Ціннісні орієнтації за допомогою цілепокладання визначають соціальну активність та регулюють поведінку особистості, оцінюють події та явища, виділяють їх значення, займаючи положення між системою особистісних значень та мотиваційно-потребнісною галуззю, розмежовують моральні та антиморальні погляди і переконання, дають уявлення про недопущення розв'язання конфліктних ситуацій.

Педагоги, трактуючи ціннісні орієнтації, підкреслюють, що вони характеризують вибіркоче ставлення людини до матеріальних і духовних цінностей, систему її установок, переконань, переваг, що проявляються у свідомості й поведінці, є способом диференціації людиною об'єктів по їхній значимості.

Аналізуючи дослідження педагогів з проблеми трактування ціннісних орієнтацій, виділимо найбільш вагомий:

- духовні вектори життя, регулятори діяльності (В. Болгаріна, Ю. Терещенко);
- спроможність пошуку себе та існування в соціумі (Т. Бутківська);
- механізми регуляції поведінки особистості, що виступають мотивом і спрямованістю її діяльності, стійке соціальне утворення, в якому акумулюється життєвий досвід (З. Васильєва; В. Радул);
- вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей (С. Гончаренко);
- соціально-активна властивість особистості яка спря-

мовує життєві досягнення на усвідомлення і застосування у вигляді особистісних цінностей (С. Новікова); сформованість світогляду, ідеалів та інтересів (В. Бочарова, З. Васильєва).

Ціннісні орієнтації утворюють планомірну «ієрархію цілей, потреб, інтересів особи, вони віддзеркалюють рівень засвоєння людиною системи цінностей і виконують функцію орієнтира її діяльності». Ціннісні орієнтації у вигляді окремих установок визначають суть мотивації індивіда.

Ми схилиємося до думки, що основу суспільних відносин становить, перш за все, єдина змістовно об'єднана ціннісна система суспільства, яка віддзеркалює закономірні зв'язки та події.

Суспільна діяльність формує у індивіда ціннісні орієнтації, які переходять в установки, проявляючись в цілковитому розумінні суспільних процесів, власне поведінки окремого індивіда та поведінки всіх інших учасників соціальної дійсності. Саме ці окреслені фактори, а також внутрішні принципи і є об'єктивними регуляторами поведінки.

Висновки. Таким чином, проведений нами аналіз понять «цінність» та «ціннісні орієнтації» свідчить про їх пріоритетне значення в житті як конкретної людини, так і суспільства в цілому. Саме цим зумовлений значний інтерес до цінностей та ціннісних орієнтацій.

Погодженість цінностей, норм, рольових приписів, гар-

монія особистісних та суспільних потреб і вимог, визначають рівень адаптації особистості в суспільстві і ступінь її самореалізації.

Узагальнення опрацьованих нами матеріалів свідчить, що:

– цінність є елементом структури особистості, яка досліджує в контексті системи цінностей окремої людини вплив на поведінку, фактори формування ціннісних орієнтацій, спрямованість та регуляцію поведінки особистості;

– ціннісні орієнтації впливають на організацію життя особистості й визначають рівень її соціалізації; вплив ціннісних орієнтацій на соціальне пізнання, формування життєвої позиції, мотивацію поведінки не є однозначним; гармонійне поєднання цінностей та норм, рольових приписів, гармонія особистих та суспільних потреб, вимог і вчинків сприяють соціальній адаптації та самореалізації;

– ціннісні орієнтації є найбільш динамічним, керованим, фундаментальним утворенням, яке забезпечує цілісність, активну високоморальну життєву позицію та практичну діяльність особистості. Маючи статус найбільш важливого елемента структури особистості, ціннісні орієнтації виконують функцію визначення суті життєвих пріоритетів особистості і характеризують її життєву поведінку, що в свою чергу дозволяє розмежовувати різні складні соціальні ситуації та ефективно протидіяти різного виду конфліктам.

Література та джерела

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І.Д.Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Віденко В.Ф. Філософія: проблеми, категорії, теорії / В.Ф.Віденко. – К. : Педагогіка, 1996. – 190 с.
3. Вебер М. "Объективность" социально-научного и социально-политического познания / М.Вебер // Избранные произведения. – М, Прогресс, 1990. – С.360-361
4. Воспитать человека: сборник нормативно-правовых, научных, методических, организационно-практических материалов по проблемам воспитания / сост. В.А.Березина, Л.И.Виноградова; под ред. В.А.Березиной, О.И.Волжиной, И.А.Зимней. – М.: Вентана-Графф, 2003. – 384 с.
5. Дильтей В. Описательная психология / В.Дильтей // История психологии (10-е – 30-е гг. Период открытого кризиса): тексты / под ред. П.Я.Гальперина, А.Н.Ждан. – 2-е изд. – М., 1992. – С.319-346
6. Додонов Б.И. Эмоция как ценность / Б.И.Додонов. – М.: Политиздат, 1978. – 272 с.
7. Кон И.С. Социология личности / И.С.Кон. – М.: Политиздат, 1967. – 383 с.
8. Психология: словарь / сост. Л.А.Карпенко; под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
9. Тугаринов В.П. О ценностях жизни и культуры. / В.П.Тугаринов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1960. – 180 с.
10. Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник: пер. с англ. и нем. / В.Франкл; общ. ред. Л.Я.Гозмана и Д.А.Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
11. Шпрангер Э. Два вида психологии / Э.Шпрангер. – М., 1992. – 364 с.

В статье осуществляется анализ зарубежных и отечественных исследований по становлению и развития проблемы ценностей и ценностных ориентаций. Выяснено приоритетное значение ценностей и ценностных ориентаций в жизни как конкретного человека, так и общества в целом, их место как высоконравственной системы, которая эффективно противодействует социальным конфликтам.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, личность, социум, социальные конфликты.

In the article the analysis of foreign and domestic researches on the formation and development problems of values and value orientations has been carried out. The priority meaning of values and value orientations in the life as the individual and as society in general have been found out as well as their place as highly moral system that effectively prevents social conflicts. The general scientific principles of research the values and value orientations have been studied which had found their image in the philosophical and general methodological concepts in which values are treated in branch of world problems, the main purpose of life. It has been determined that the moral value relationship is revealed as a result of the inclusion of a particular object into the area of human's interests and livelihoods, human's life and society is an endless chain of conflicts, which are accompanied by psychological stresses, considerable damage - material, cultural and human. It has been argued that exactly in this aspect values and value orientations are of main importance in resistance and preventing the social conflicts. In this regard, social conflict is a confrontation between social subjects with different systems of value orientations in the process of realization their interests and assert themselves in the social environment. It has been noted that the consensus of values, norms, role prescriptions, personal harmony of social needs and requirements, are determined the level of adaptation of the individual in the society and the degree of self-fulfillment.

Key words: values, value orientations, identity, society, social conflicts.